

Янішевський О. О.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІТЕРАТУРУ ПОЛЬСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ: КОНТЕКСТ, ХРОНОТОПНИЙ ВИМІР, ПЕРСОНАЛІЇ

Анотація. У статті подано огляд літератури польського зарубіжжя під час та після Другої світової війни. Висвітлюється її контекст, наводяться персоналії, виклад подано у хронотопному вимірі. Робиться висновок, що ґрунтовної наукової праці з аналізу творчого доробку письменників польського походження в англомовних країнах – Канаді, США, Австралії, – які друкувалися у другій половині XX–початку XXI століть, в Україні досі немає.

Ключові слова: література, еміграція, війна, персоналії, політика, хронотоп.

Інформація про автора: Янішевський Олександр Олександрович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «КПІ ім. Ігоря Сікорського».

Електронна адреса: janiszewski@mail.ru

Yanishevskiy O.

TO THE ISSUE OF LITERATURE OF POLISH FOREIGN COUNTRIES: CONTEXT, CHRONOTOPIC DIMENSION, PERSONALITIES

Abstract. For the majority of emigrants, the objective problem of social adaptation, adaptation to a largely unusual new environment was objectively raised at first. The latter is often the result of the destruction of established stereotypes of behavior, the departure from the pre-existing outlook, the critical reappraisal of their own abilities, the loss of former illusions and the emergence of disappointments, as far from always the hope for a better share was fulfilled in full. The above-stated more applies to immigrants from the poor strata of the population of Poland, deprived of land allotments and guaranteed sufficient income at industrial enterprises. Their flow was directed mainly to the ocean: to Canada, the United States of America, partly to the countries of Latin America. But some part of their persistent efforts succeeded in engaging in agricultural labor on the land, or taking part in industrial or transport construction. Sometimes it was enough to make money, so that there was an opportunity to send children and grandchildren to study, to give them proper education so that in the future the content of their lives became intellectual work in various public and private institutions. Some of them, as experience shows, reveals the nature of the talent of a writer or poet, and in the literary skies of the host country there are the names of the masters of the word whose ancestors originated from Poland.

The collection "After-September political emigration on the map of not only Polish culture" edited by Violetta Weiss-Milevska and Eva Rogalevska is available now for the purpose of reading the editions on Polish emigrant literature (in particular, by Maria Danilevich-Zelinskaya "Essays on emigre literature", a studio on the anthropology of Polish emigration of the twentieth century, "Excluded – emigration, the homeland", actually V. Weiss-Milevska), in our opinion, are informative, observational and can serve successfully only for the first acquaintance with the names of the press of the foreign Polish writing, with the names of their individual works, the countries of their stay. Moreover, the main attention in the above-mentioned books is given to the illumination of the historical period after the Second World War. Unfortunately, we do not know the development of a critical direction, which would contain an analysis of the plots and artistic peculiarities of individual works of specific representatives of the Polish literary abroad. Moreover, the Ukrainian reader is, to the best of our knowledge, unfamiliar with the works that came out at different times from under their pen.

Key words: literature, emigration, war, personalities, politics, chronotopic.

Information about author: Yanishevskiy Oлександр, Candidate of philological sciences, Associate professor of the Department of publishing and editing, Publishing-printing institute, National technical University of Ukraine «KPI them. Igor Sikorskyi».

E-mail: janiszewski@mail.ru

Janiszewski A.

PRZYCZYNEK DO LITERATURY POLSKIEJ ZAGRANICZNEJ: KONTEKST, WYMIAR CHRONOTOPOWY, POSTACIE

Streszczenie. Artykuł stanowi przegląd literatury zagranicznej polskiej w czasie i po Drugiej wojnie światowej. Wyjaśnia się jej kontekst, przytoczą postacie, relację sprawiono w wymiaru chronotopowym. Wysnuwa się konkluzja, że ґрунтовnej

pracy naukowej z analizy twórczej spuścizny pisarzy pochodzenia polskiego w krajach anglojęzycznych – Kanadzie, USA, Australii, – które drukowano na przełomie XX a XXI wieków, na Ukrainie do dziś nie ma.

Słowa kluczowe: *literatura, wychodźstwo, wojna, postacie, polityka, chronotop.*

Nota o autorze: *Janiszewski Aleksander, kandydat nauk filologicznych, docent katedry Edytorstwa i redagowania Instytutu wydawniczo-poligraficznego Narodowego uniwersytetu technicznego Ukrainy «KIP im. Igora Sikorskiego».*

E-mail: *janiszewski@mail.ru*

Можна визнати крилатою фразу відомого літературознавця Анджея Новака, який у своїй статті «Еміграція у польській історії і літературі – початки» зазначає: «Польща постала з еміграції» [1, s. 17]. Звучить дещо пишномовно, але у своїй суті недалеко від істини. Історична доля народу Польщі склалася таким чином, що багато його представників через різні причини змушені були залишати рідні краї й емігрувати за кордон. Учасники визвольних змагань прагнули уникнути переслідувань з боку репресивних органів, представники трудового люду виїжджали за кордони Польщі у пошуках кращих умов життя і праці для себе і своїх нащадків, а інтелектуали – більш сприятливих умов для самореалізації і в знак протесту проти чинної політичної системи. Окремий різновид становила так звана «вимушена еміграція», під якою слід розуміти депортацію у різні часи поляків на територію Сибіру за безпосередню участь або за підтримку повстань проти російської влади. Переміщення на нові території проживання, вимушені контакти з місцевими жителями – носіями інших культур і традицій, незнання на перших порах іноземної мови супроводжувалося неабияким напруженням духовних сил, вимагало значних витрат як нервової енергії, так і фізичної праці.

Для більшості емігрантів на перших порах об'єктивно поставала непроста проблема соціальної адаптації, пристосування до багато в чому незвичного нового життєвого середовища. Останнє часто мало наслідком руйнацію усталених стереотипів поведінки, відхід від сформованих раніше світоглядних позицій, критичну переоцінку власних можливостей, втрату колишніх ілюзій і появу розчарувань, оскільки далеко не завжди надії на кращу долю справджувалися у повному обсязі. Викладене більшою мірою стосувалося вихідців з незаможних прошарків населення Польщі, позбавлених земельних наділів і гарантованого достатнього заробітку на промислових підприємствах. Їхній потік спрямовувався в основному за океан: у Канаду, Сполучені Штати Аме-

рики, частково до країн Латинської Америки. Але певна частина їх наполегливими зусиллями досягала успіху, займаючись сільськогосподарською працею на виділених землях чи беручи участь у промисловому або транспортному будівництві. Зароблених коштів іноді вже вистачало, аби з'являлася можливість посилати дітей та онуків вчитися, давати їм належну освіту із тим, щоб у майбутньому змістом їхнього життя стала інтелектуальна праця в різних державних та приватних інституціях. У деяких з них, як свідчить досвід, розкривається закладений природою талант письменника чи поета й на літературному небосхилі країни перебування з'являються імена майстрів слова, предки яких були вихідцями з Польщі.

Доступні нині для ознайомлення видруки, присвячені польській емігрантській літературі (зокрема, Марії Данілевич-Зелінської «Нариси про емігрантську літературу» [2], збірка «Післявереснева політична еміграція на мапі не лише польської культури» за ред. Віолетти Вейс-Мілевської та Єви Рогалевської [3], студії з антропології польської еміграції ХХ ст. «Виключені – еміграція, батьківщина» власне В. Вейс-Мілевської [4]) мають, на наш погляд, довідковий, оглядовий характер і можуть з успіхом слугувати лише для першого ознайомлення з іменами представників зарубіжного польського письменництва, з назвами окремих їхніх творів, країнами перебування. Причому основна увага в згаданих книгах приділяється висвітленню історичного періоду після Другої світової війни. На жаль, нам невідомі розробки критичного спрямування, в яких би містився аналіз сюжетів і художніх особливостей окремих творів конкретних представників польського літературного зарубіжжя. Понад те, український читач взагалі незнайомий, наскільки нам відомо, із творами, що вийшли у різний час з-під їхнього пера.

У наявних в Україні книгах про польську літературну еміграцію йдеться в основному про акти організаційного гатунку: утворення друкованих органів, виникнення літературних об'єднань, проведення зібрань тощо, що, зви-

чайно, має неабияке значення для нормальної життєдіяльності емігрантського середовища. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки у 1942 р., як зазначає Марія Данілевич-Зелінська, за участю письменників, що емігрували туди, було створено й досі функціонує Інститут польської культури та науки [5, s. 154]. Останній став центром об'єднання інтелектуалів з нової еміграції, відіграючи, безперечно, велику роль у полегшенні їхніх контактів із представниками американського істеблішменту. Крім того, через згаданий інститут у повоєнний час значною мірою йшов потік польських вчених до американських університетів. Письменники, які в часи Другої світової війни опинилися у Сполучених Штатах, видавали спочатку розмножувальний ротаторним способом «Щотижневий огляд літературного кола письменників з Польщі», а потім, у 1942–1947 рр., «Польський тижневик», редагований Яном Лехонем за співпраці із Зеноном Косідовським, Єжи Тепою, Казимиром Вежинським та Йозефом Вітліним [5, s. 155].

Ретроспективний аналіз динаміки еміграційного потоку поляків свідчить про його нерівномірний, хвилеподібний характер. Його особливості визначалися значною мірою бурхливими історичними потрясіннями, до яких слід віднести поділи Польщі наприкінці XVIII століття, невдале повстання під проводом Тадеуша Костюшка, глибинні суспільні потрясіння, викликані подіями 1830 й 1863 рр., невгасиму боротьбу протягом XIX і початку XX століть за здобуття незалежності і побудову вільної польської держави. Керовані патріотичними почуттями, покидати Батьківщину змушені були і численні діячі культури, у т. ч. письменники, продовжуючи творити за її межами, не полишаючи, однак, думок про повернення ще за свого життя в рідні краї, у нову Польщу. Серед найбільш знаних письменників – прозаїків і поетів, – які уособлювали польську еміграційну літературу першої половини XIX століття, треба назвати Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Зигмунда Красінського, Ципріана-Каміла Норвіда, Станіслава Виспянського. Саме із ними асоціюється словесне кліше «Література Великої Еміграції», що увійшло в науковий обіг в сучасних полоністичних дослідженнях.

Незважаючи на несприятливу зміну звичного середовища й усталеного життєвого укладу, вони приділяли значну увагу поширенню своїх

творів на рідних теренах. В результаті заслужене визнання приніс Адаму Міцкевичу його «Пан Тадеуш». Захоплено віталися написані Юліушем Словацьким «Гімн» і «Пісня литовських легіонів», за які йому взагалі був заборонений в'їзд у Польщу. З великим інтересом культурними прошарками населення була сприйнята збірка поезій Зигмунда Красінського «Іридйон». На превеликий жаль, трійця – Адам Міцкевич, Юліуш Словацький, Зигмунд Красінський, – що найбільш рельєфно уособлювала «Велику Еміграцію», передчасно пішла з життя, залишивши нечисленних послідовників, серед яких виділялися прозаїки Северин Гощинський, Юліан-Урсин Немцевич, Адам Чарторійський.

Окремий пласт емігрантської літератури XIX ст. утворює творчий доробок поляків Сибіру, так звана «Сибіріада польська». Справжніми бестселерами стали «Спомини про подорож до Сибіру й перебування в Березові та Саратові» Єви Фелінської (1853 р.) і «Щоденники про перебування в Сибіру» Руфіна Піотровського (1860–1861 рр.) [6, s. 10]. Серед численної польської громади Сибіру виділяється постать письменника, географа, етнографа і мовознавця Адама Шиманського – автора оригінальних «Нарисів» [7]. Останні вийшли друком у 1887–1890 рр. і становили своєрідні збірки різнометричних новел і повістей, які дістали високу оцінку літературних критиків. За словами Адама Гжимали-Седлецького, вони стали власністю польських сердець, виділяючись глибокою моральністю, утвердженням загальнолюдських цінностей [8, с. 391].

Складний етап в історії польського зарубіжного письменства в країнах Європи становлять роки Другої світової війни, які наклали глибокий відбиток на зміст діяльності окремих його представників, позначилися на їхніх індивідуальних долях. Так, з окупацією Франції німецькими військами центр літературного життя поляків у цій країні перемістився до м. Ніцци, де функціонувала друкарня Самуеля Тишкевича [9, s. 31]. У ній були видруковані збірки віршів «З димом пожеж» Юзефа Лободовського, «Зустріч із музою» Єжи Пачковського, «Псалми. 23 молитви військовополоненого» і «Стіна мовчання» Олександра Янти, «Гренадерські строфи» Войцеха Косцьцьельського. Крім томиків віршів і книжок для дітей, С. Тишкевич видав молитовник і звіт про діяльність польської бібліотеки в Парижі у перший рік війни. Діяльність друкар-

ні Самуеля Тишкевича мала таємний характер й слугувала справі опіки над поляками у Франції. Символом воєнного етапу життя польської еміграції у Франції став «Марш польських солдатів із Сер'єра» Зигмунда Дигата.

Осередком концентрації польських інтелектуалів в окупованій Франції після ліквідації німцями так званої «вільної зони» став Гренобль [9, s. 33]: його бібліотека стала прототипом майбутнього «будинку творчої праці». Друкована продукція поширювалася таємно, наприклад, видання з приводу річниці смерті маршала Пілсудського, книги про долю польських військових підрозділів у Норвегії та Франції за участю Єжи Пачковського й Чеслава Хованця.

Гренобль був найважливішим, але не єдиним осередком культурної діяльності поляків у Франції. Можна вказати містечко Камп де Ліврон біля Тулузи, де зусиллями польської громади було видано 15 номерів журналу під назвою «Повернемося». Особливого значення надавалося спробам підтримання літературної і видавничої діяльності, що вимагало жертвності, відваги й свідомої праці окремих представників польського письменства.

Не припиняли у непростих умовах воєнної пори творчої діяльності і польські письменники, що мешкали в Англії [10, s. 35–37]. Зокрема, завершив свою книгу «З Маршалківської на Пікаділлі» Кароль Збишевський. З-під пера польських авторів виходили брошури, що висвітлювали проблеми формування польських збройних сил, їхньої участі в бойових діях на фронтах Другої світової війни. Значну увагу приділялося в них питанням повоєнних кордонів Польщі і державного устрою. Слід зазначити, що брошури мали відповідники й англійською мовою. Активно працювали польські книгарні, де продавалися твори польських авторів, які свого часу виходили друком у Франції, Португалії та інших країнах, зокрема «Мис Доброї Надії» та «Рубікон» Зигмунда Новаковського, серія «Книги польського народу і палігримства», «Дивізіон 303» Аркадія Фідлера та інші. Два видання витримала книга Ксаверія Прушинського «Польське вторгнення».

Нову, воєнну, літературну творчість представляли в Англії польські поети [10, s. 38–41]. Вийшли друком збірка віршів «Тривога» Антонія Слонімського, «Велика подорож» Станіслава Балінського, дві збірки віршів Марії Павлі-

ковської «Троянда і палаючі ліси» і «Жертовний голуб». Перша видана в Лондоні, а друга у Глазго. Вийшли друком збірки «Знаки на небі» Єжи Петркевича, «Колодязь у пустелі» Юзефа Тесляра, «Земля вовка» Стефана Вишинського тощо. Готувалися також і двомовні репортажі на воєнну тематику, які справляли сильне враження на читачів. Продовженням творчої лінії польських поетів стало більш пізнє видання «Трьох поем про Варшаву» Станіслава Балінського та «Попілу і вітру» Антонія Слонімського. Така поезія пізніше увійшла в історію польської літератури як поезія обставин.

Лондонське письменницьке середовище при всіх його вадах і безперечній першості не було однак єдиним представником польської літератури за межами Вітчизни у роки Другої світової війни. З ним підтримували контакти письменники, що перебували в інших країнах, наприклад, Казимира Іллакович (Угорщина), Юзеф Лободовський (Іспанія), Маріан Хемар (Палестина), Єжи Стемповський (Швейцарія), Єжи Пачковський (Франція) та ін. В цілому діяльність польських громад у таких країнах, як Румунія, Угорщина, Швеція і Норвегія мала в основному культурно-просвітницький характер: випускалися поточні інформаційні прес-бюлетені, самовчителі і словники для полегшення спілкування з оточенням і прискорення діяльності працівників початкової освіти.

На території Угорщини, зокрема, поширювалися «Польські вісті», редаговані Юзефом Віневичем. Відповідна інформація надходила з Великобританії за посередництвом дипломатичних працівників і передруковувалася. Видавався «Календар поляка в Угорщині», функціонувала польська бібліотека [11].

У Швеції з осені 1940 р. видавалися «Польські відомості» за редакцією Лукаша Вінярського, а з передвоєнного часу – науковий журнал «Свіо-Полоніка», в якому співпрацювали полоністи зі шведських університетів Збігнев Фолеевський, Зигмунд Лакочинський та Юзеф Трипучко. Після поразки Франції у Швейцарії була інтернована 2-га стрілецька дивізія поляків. Солдат розмістили у трудових таборах і постійно переміщували країною. Для них налагодили видання інформаційних матеріалів, наприклад, збірку «На стоянці» та часопис «Табірний гонець» з літературним додатком «На солдатському шляху». Виходив друком «Літературний щоденник» під

редакцією Олександра Корчинського. З числа інтернованих заявив про себе Януш Дибовський – автор кількох театральних п'єс, що поширювалися у Швейцарії та Бельгії [11].

Помітною подією у культурному житті польської еміграції в Європі у повоєнний період стало заснування у 1946 р. в Римі Літературного інституту, під егідою якого почав виходити із 1947 р. щоквартальник «Культура». Його незмінним редактором протягом більш ніж півстоліття був Єжи Гедройц – визначний публіцист і відомий політик. Його часопис відіграв неocenну роль в утвердженні у свідомості представників польської діаспори (і не лише в Європі) ідей консолідації зусиль в ім'я зміцнення миру, демократії, вільного розвитку всіх народів. Єжи Гедройц залучив до роботи в «Культурі» таких знаних діячів емігрантського середовища, як Юзеф Чапський, Єжи Стемповський, Константи Єленський, Юліуш Мерошевський, Чеслав Мілош, Вітольд Гомбрович, Густав Герлінг-Грудзинський. До його безсумнівних заслуг перед емігрантською громадою слід віднести ініціювання видання серії «Бібліотека «Культури»», присвячених новітній історії Польщі «Історичних зошитів». Свідченням визнання високого авторитету Єжи Гедройця як літератора й активного громадського діяча стало включення його до складу редколегій емігрант-

ських часописів – російського «Континенту» та українського «Віднова». Сейм Республіки Польща, віддаючи належну шану видатному полякові, оголосив 2006 рік Роком Єжи Гедройця [12].

Викладене вище дає підстави дійти такого висновку. Якщо літературні твори представників польської еміграції, що побачили світ у XIX–початку XX століть вже увійшли до сфери досліджень українських вчених-полоністів, то праці такої впевненості щодо аналізу їхнього доробку за другу половину XX століття і початку XXI немає. Особливо це стосується видруків письменників польського походження в англійських країнах – Канаді, Сполучених Штатах Америки, Австралії, – які утворюють, на наш погляд, досить вагомий і цікавий пласт польської літератури в широкому сенсі цього поняття. Головною причиною, як свідчать реалії, є повна відсутність відповідних творів у книгозбірнях України, а звідси і неможливість їхнього аналізу вченими навіть за наявності щирої бажання й інтересу з їхнього боку. Є всі підстави стверджувати, що існує нетронуте поле для спрямування творчих зусиль вітчизняних полоністів, і не лише вітчизняних, з метою введення у науковий обіг нового фактологічного матеріалу, збагачення інформації щодо внеску народу Польщі у скарбницю світової культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nowak A. Emigracja w polskiej historii i literaturze – początki / A. Nowak // Powrzesniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej. Paryż. Londyn. Monachium. Nowy York : centr. projekt bad. IPN Polska emigracja polityczna 1939–1990 : zb. pr. nauk. We 2 t. T. II / pod red. V. Wejs-Milewskiej, E. Rogalewskiej. – Białystok : UwB, 2016. – S. 17–27.

2. Danilewicz Zielińska M. Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989 / Maria Danilewicz Zielińska. – Wyd. drugie, rozszerz. – Wrocław : Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1999. – 464 s.

3. Powrzesniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej. Paryż. Londyn. Monachium. Nowy York : centr. projekt bad. IPN Polska emigracja polityczna 1939–1990 : zb. pr. nauk : we 2 t. / pod red. V. Wejs-Milewskiej, E. Rogalewskiej. – Białystok : UwB, 2016. – 2 t.

4. Wejs-Milewska V. Wykluczeni – wychodźstwo, kraj : studia z antropologii / Violetta Wejs-Milewska. – Białystok : UwB, 2012. – 544 s.

5. Za Oceanem / Maria Danilewicz Zielińska // Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989 / Maria Danilewicz Zielińska. – Wyd. drugie, rozszerz. – Wrocław : Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1999. – S. 154–157.

6. «Tamta» i «nasza» Emigracja / Maria Danilewicz Zielińska // Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989 / Maria Danilewicz Zielińska. – Wyd. drugie, rozszerz. – Wrocław : Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1999. – S. 8–15.

7. Бурдзей Б. Інший світ людської надії : монографія / Богдан Бурдзей ; пер. з пол. І. Шевченко ; ред. пер. О. Янішевський. – Київ, 2015. – 424 с. – (Київські полоністичні студії ; вип. XXVI (2)).

8. Вступне слово Адама Гжимали-Седлецького до першого повного видання «Нарисів» Адама Шиманського у 1921 році / Адам Гжимала-Седлецький // Інший світ людської надії : монографія / Богдан Бурдзей ; пер. з пол. І. Шевченко ; ред. пер. О. Янішевський. – Київ, 2015. – Дод. 2. – С. 391–411. – (Київські полоністичні студії ; вип. XXVI (2)).

9. Zmierzch Paryża – «Francja Vichy» / Maria Danilewicz Zielińska // Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989 / Maria Danilewicz Zielińska. – Wyd. drugie, rozszerz. – Wrocław : Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1999. – S. 29–34.

10. Literatura Polski walczącej: Londyn 1942 / Maria Danilewicz Zielińska // Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989 / Maria Danilewicz Zielińska. –

Wyd. drugie, rozszerz. – Wrocław : Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1999. – S. 35–41.

11. Okres wojenny poza Wielką Brytanią (Węgry, Szwecja, Szwajcaria) / Maria Danilewicz Zielińska // Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989 / Maria Danilewicz Zielińska. – Wyd. drugie, rozszerz. – Wrocław : Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1999. – S. 84–86.

REFERENCES

1. Nowak A. *Emigration in Polish history and literature – beginnings* [Emigracja w polskiej historii i literaturze – początki] // The post-war independence emigration on the map of not only Polish culture. Paris. London. Munich. New York. – Białystok : UwB, 2016. – S. 17–27.

2. Danilewicz Zielińska M. *Sketches about emigration literature half-century 1939–1989* [Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989]. – Wrocław : Zakł. Nation. them. Ossolińskich, 1999. – 464 s.

3. *The post-war independence migration on the map of not only Polish culture*. Paris. London. Munich. New York [Powrześniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej. Paryż. Londyn. Monachium. Nowy York] : w 2 t. – Białystok : UwB, 2016.

4. Wejs-Milewska V. *Wykluczeni – emigration, country: studies in anthropology* [Wykluczeni – wychodźstwo, kraj : studia z antropologii]. – Białystok : UwB, 2012. – 544 s.

5. *Behind the Ocean* [Za Oceanem] / Maria Danilewicz Zielińska // *Sketches on Emigration Literature half a*

12. W kręgu «Kultury»: Instytut Literacki, «Kultura», «Biblioteka “Kultury”» / Maria Danilewicz Zielińska // *Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989* / Maria Danilewicz Zielińska. – Wyd. drugie, rozszerz. – Wrocław : Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1999. – S. 392–402.

century 1939–1989. – Wrocław : Zakł. nation. them. Ossolińskich, 1999. – S. 154–157.

6. «Those» and «ours» emigration [«Tamta» i «nasza» emigracja] / Maria Danilewicz Zielińska // *Sketches about emigration literature of the half-century 1939–1989* – Wrocław : Zakł. nation. them. Ossolińskich, 1999. – S. 8–15.

7. Burdzie B. *Another world of human hope: monograph* [Inshyy svit lyuds'koyi nadiyi : monohrafiya] / per. from the floor I. Shevchenko ; ed. per. O. Yanishevsky. – Kyiv, 2015. – 424 p.

8. *Adam Gzhimali-Sedletsky's Introduction to the First Complete Adam Schimansky's Essays in 1921* [Vstupne slovo Adama Hzhymaly-Sedlets'koho do pershoho povnoho vydannya «Narysiv» Adama Shymans'koho u 1921 rotsi] / Adam Gzhimala-Siedletsky // *The other world of human hope : monograph* / per. from the floor I. Shevchenko ; ed. per. O. Yanishevsky. – Kyiv, 2015. – P. 391–411.